

Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde

Lode WILS

In 1992 behaalde Bruno De Wever aan de Universiteit Gent het doctoraat in de Letteren en Wijsbegeerte, groep Geschiedenis, met een verhandeling „*Vlag, groet en Leider*” *Geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond, 1933-1945*. Hij had al acht jaar tevoren naam gemaakt met de publikatie van *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*.¹ Dat was zijn licentieverhandeling, waarin hij met succes de nog jonge methode had toegepast van het interviewen van overlevende getuigen als een belangrijke bron voor de geschiedschrijving. Opnieuw leverde hij met zijn doctoraatsverhandeling een bijzonder knappe studie af, waarvan alleen moest worden gevreesd dat ze door haar monumentale omvang niet publiceerbaar zou zijn. Gelukkig heeft Perspectief Uitgaven C.V. zich daarachter gezet, en dank zij een inperking van de tekst met dertig procent kon die toch als een bijzonder fors boek verschijnen, nu onder de titel *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*.²

Probleemstelling en *status questionis*

Omwille van de beperking van de omvang, moest ook de inleiding wegvallen die de standpuntbepaling van de auteur inhield tegenover de oudere wetenschappelijke literatuur. In beknopte vorm had De Wever zich daarover al geuit toen hij in 1989 een politieke biografie publiceerde van *Staf De Clercq*.³ Hij noemde toen zijn onderzoek „een proeve van antwoord op de vraag... of de collaboratie van het VNV wel onvermijdelijk was. De studies van A.W. Willemsen en H.J. Elias⁴ boden daarop geen antwoord. Beide auteurs kozen mei

1. B. DE WEVER, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*, Tiel-Weesp, 1984.

2. B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tiel; ISBN 90 209 2267 X; Gent, ISBN 90 80063576, 1994, Formaat 155 x 240 mm, 701 + XVI blz. illustraties.

3. B. DE WEVER, *Staf De Clercq*, Brussel, 1989. Het boek werd „Opgedragen aan Dr. Albert De Jonghe voor zijn baanbrekend historiografisch werk”.

4. A.W. WILLEMSSEN, *Het Vlaams Nationalisme, 1914-1940*, Groningen, 1958.

A.W. WILLEMSSEN, *Twintig Eeuwen Vlaanderen, 1914-1939*, tweede druk, Antwerpen; Utrecht, 1971, 4 dln.

1940 als einddatum. Daardoor alleen al wordt de aanvang van de Tweede Wereldoorlog ervaren als een discontinuïteit in de geschiedenis van de grootste Vlaams-nationalistische organisatie". De Wevers bevinding was toen: „De politieke en militaire collaboratie was het logische sluitstuk" van het binnen- en buitenlands beleid dat De Clercq als Leider van het VNV had gevoerd, van bij de stichting van de partij in 1933 tot aan de Duitse inval op 10 mei 1940.

In de inleiding tot „*Vlag, groet en Leider*" formuleerde De Wever in zekere zin dezelfde probleemstelling op een andere manier: „Aan de basis (van mijn onderzoek) ligt een gesloten vraag: was het VNV fascistisch of niet?" Want „precies het verband tussen het Vlaams Nationaal Verbond en het fascisme bleek een strijdpunt te zijn" in de verschillende voorstellingen van dat Verbond, die van het nationalistische milieu waarin ik opgroeide, tegenover die welke ik door mijn historische opleiding leerde kennen. „De bekendste basiswerken over de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme gaan de geschetste problemen en tegenspraken uit de weg".

In zijn *status quaestionis* van de literatuur besprak De Wever eerst „drie basiswerken": die van Willemsen, Elias en Wils.⁵ In de werken van de twee eerstgenoemde auteurs, „ligt de klemtoon op de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme tot 1933. De periode na 1933 en dus de geschiedenis van het VNV krijgt relatief weinig aandacht. Dat het VNV niet zo goed uit de verf komt, heeft misschien te maken met een al dan niet bewuste verhulling van de evolutie van het Vlaams-nationalisme".

„Het werk van Willemsen (de twee uitgaven van *Het Vlaams-nationalisme* en deel 5 van *Twintig Eeuwen Vlaanderen*) wordt getekend door zijn hoofdbronnen, nl. de archieven van Hendrik Borginon en Pieter Geyl. Wat de geschiedenis van het VNV betreft, kan men gerust spreken van een vertekening doordat Willemsen vooral door de ogen van Hendrik Borginon heeft gekeken. Borginon heeft trouwens duidelijk over de schouder van Willemsen meegelezen. Dat blijkt uit een aantal stukken in het archief Borginon... Het werk van Hendrik Elias (*Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*) is veel meer dan een historische studie. Het moet wat de periode na 1930 betreft, ook beschouwd worden als een belangrijk getuigenis van één van de hoofdrolspelers. Daarin schuilt meteen ook de beperking. Elias' vooroorlogse rol is tot op zekere hoogte te vergelijken met die van Hendrik Borginon. Zijn studie bevestigt en versterkt het beeld dat men reeds bij Willemsen vindt en bevestigt meteen dus ook de vertekening." Toch hebben de studies van beide auteurs „een blijvende waarde".

„Naast de werken van Willemsen en Elias moet het recente werk *Honderd jaar Vlaamse Beweging*... van Lode Wils worden geplaatst... een ongemeen boei-

5. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, Leuven, 1977-1989, 3 dln.

ende synthese. Daarbij wordt de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog nadrukkelijk niet als een cesuur beschouwd... Wils' studie heeft niet alleen de verdienste dat ze nieuwe verklaringen aanreikt, ze is ook uitermate stimulerend voor verder onderzoek door de vele vragen en gezichtspunten die worden aangereikt. Deze studie over het VNV is er schatplichtig aan. Zoals alle stimulerende werken heeft het werk van Wils tot veel en soms zeer harde kritiek geleid. Ik zal in deze studie vaak nuances aanbrengen in het verhaal van Wils en op enkele fundamentele punten een andere visie verdedigen, met name waar hij een beslissende rol toekent aan de buitenlandse invloeden op de ideologische ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme''.

Voor wat de opvatting van het nationalisme betreft, koos De Wever voor de visie van de Praagse hoogleraar Miroslav Hroch; die „schreef aan het einde van de jaren zestig een grondlegend werk dat een nieuw tijdperk inluidde in de bestudering van de nationalistische bewegingen''.⁶

De lezers van *Wetenschappelijke Tijdingen* kennen deze visie van Hroch, die in het nummer 4 van 1991 uitvoerig werd voorgesteld.⁷

Een klassieke partijgeschiedenis

De Wever noemt zijn werk „een klassieke partijgeschiedenis''. Hoewel hij vooral wilde achterhalen of het VNV fascistisch was, en dus vooraf het begrip fascisme moest definiëren, wilde hij niet blijven bij een *ideëengeschiedtelijke benadering*, met vragen als: Wat was het ideologisch zelfbeeld van het VNV? Wat was de precieze inhoud van de verspreide ideeën over mens en maatschappij? Niet minder onderzocht hij wat het belang was van de verschillende organisatie-onderdelen en met name van de militia. Wat was de sociale samenstelling van het electoraat, de leden en het kader van de partij? (Op dit laatste punt zou hij bij gebrek aan voorstudies minder duidelijk kunnen antwoorden.) Wat was de interne politieke praktijk? Welke standpunten nam de partij in ten aanzien van de Belgische en internationale politiek?

Het resultaat is een stevig gestructureerd en veelzijdig beeld van de beweging: de wortels in de Eerste Wereldoorlog en de voorgeschiedenis in de jaren twintig, de stichtingsperiode en de geboorteweek, de organisatorische en ideologische ontwikkeling, de verkiezingscampagnes en -uitslagen zowel voor de gemeenteraden als voor het parlement, de binnen-en buitenlandse politiek. De ontwikkeling wordt ook per provincie of per arrondissement beschreven, plus de groei van de nevenorganisaties voor vrouwen, voor de jeugd, de vakbonden,

6. Voor dit alles: B. DE WEVER, „*Vlag, groet en Leider*'', *Geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond, 1933-1945*, Gent, 1991-1992, blz. VI-XVIII.

7. L. WILS, Het ontstaan van de „kleine'' Vlaamse natie, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1991, blz. 220-238.

de pers, niets ontbreekt. Wie er tegen opziet om heel de kanjer ineens door te lezen, vindt in elk van de eenentwintig hoofdstukken een uitvoerig en helder samenvattend besluit, en kan dus ook bij selectief lezen het overzicht van het geheel bewaren.

Voor de jaren 1933-1936 besteedt De Wever bijzondere aandacht aan de geleidelijke inschakeling van de meeste nationalistische organisaties in de nieuwe, autoritaire eenheidsstructuur. Helder beschrijft hij hoe de verkiezingsoverwinning van 1936 een politieke doorbraak betekende, waardoor de gematigde voormannen in het VNV konden hopen om in de regering te komen en dus een overeenkomst met de gefederaliseerde katholieke partij nastreefden. Maar de positie van Leider De Clercq was ook versterkt door zijn triomf, en hij bellette zulk een overeenkomst, die tot een scheuring in de partij zou geleid hebben omdat ze in strijd was met haar anti-Belgische en dictatoriale koers. „Voor De Clercq waren democratische vrijheden maar een middel om macht te verwerven. In de Dietse volksstaat moesten ‘staatsontbindende’ krachten niet op die luxe rekenen... Het VNV mocht geen Belgische partij worden. Het moest een revolutionaire Grootnederlandse partij blijven die streefde, eventueel met gebruik van geweld, naar de totale macht... De partij sloot zich op in een politieke optie die onvermijdelijk moest uitmonden in de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog” (blz. 227 en 243).

Na de Duitse inval in mei 1940: „De VNV-leiding stapte via twee wegen in de politieke collaboratie. Niet het collaboreren zelf stond ter discussie, wel de manier waarop... De gematigde vleugel legde contacten met het Belgische establishment, met de bedoeling door te stoten tot in de traditionele machtscentra van het land”, zoals hij al in 1936 geprobeerd had. „Staf De Clercq, gesteund door de radicale vleugel, vroeg de bezetter de oprichting van Groot-Nederland en de toewijzing van de hefbomen van de macht in Vlaanderen aan het VNV” (blz. 386). Zoals in 1936 zou De Clercq autoritair de koers bepalen, trouwens de enige die zijn vooroorlogse houding hem toeliet: de onvoorwaardelijke collaboratie. Intussen was wel een grote groep katholieke flaminganten, die tevoren zweefden tussen het VNV en de katholieke partij, toegetreten tot het VNV.

Het grote publiek zal pas dank zij dit boek van De Wever kennis nemen van de jarenlange vruchteloze strijd van het VNV om door Duitsland erkend te worden als de politieke vertegenwoordiger van een Vlaanderen, dat een zekere eigenheid zou mogen behouden in het nieuwe Europa. Albert De Jonghe had al in het lang en het breed die martelgang uiteengezet in zijn baanbrekende studie *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944)*.⁸ Vanaf de lente van 1941 voelden de topfiguren zich bedro-

8. A. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944)*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, delen 3 (1974), 4, 5, 7, en 8 (1984).

gen en misbruikt door de bezetter, die geen eigenheid van Vlaanderen wilde erkennen. Hij had er ook geen ogenblik aan gedacht om aan het VNV de leiding ervan toe te vertrouwen, maar wel om het tijdelijk te gebruiken bij gebrek aan beter. De crisis in de beweging breidde zich voortdurend uit, naarmate de Duitsers de citroen harder uitknepen en bovendien hun nederlaag duidelijker werd.

Waarom Fascisme?

Zoals gezegd treedt De Wever in discussie met de gangbare nationalistische voorstelling, die het fascistische karakter van het VNV en de voorspelbaarheid van zijn collaboratie „verhult”. Een grote verdienste van zijn werk is dat hij de voorgeschiedenis van het VNV niet verwaarloosd heeft.

Luc Vandeweyer had al in een aantal artikels, onder meer in dit tijdschrift, aangetoond dat de traditionele voorstelling dat de Frontpartij aanvankelijk „democratisch” zou zijn geweest, in haar algemeenheid onhoudbaar is. Zoals De Wever het samenvat (blz. 89): „In werkelijkheid was de ideologie van het Vlaams-nationalisme onbestaande (in de jaren twintig). Er moet eerder worden gesproken van een ideologisch amalgaam waarin twee vleugels zich duidelijk aftekenden: enerzijds een conservatief-revolutionaire anti-Belgische vleugel met een groeiende afkeer van het parlementaire overlegmodel, anderzijds een vooruitstrevend-democratische vleugel die een federale hervorming van de Staat voorstond. Tussenen bewogen vele brugfiguren en waren er allerlei solidariteitsbanden die de twee vleugels bij elkaar hielden. De realiteit bood een verwarrende aanblik”.

„Het waren vooral geradicaliseerde Vlaamse katholieke jongeren die het recruitersveld vormden voor het Vlaams-nationalisme. Het had tot gevolg dat een aanvankelijk ideologisch pluralisme werd vervangen door een uitgesproken katholiek Vlaams-nationalisme. Dit nationalisme zocht aanknopingspunten in de katholieke leer met het oog op het vestigen van een nationalistische doctrine. Zo ontstond een sociaal-conservatief integristisch Vlaams-nationalisme dat niet alleen om nationalistische motieven anti-Belgisch was, maar evenzeer omdat het de Belgische staat vereenzelvigde met het liberalisme. In tijdschriften en studiegroepen, vaak door geestelijken geleid, werd deze nieuwe inhoud van het Vlaams-nationalisme doorgegeven. In die kringen vond de revolutionaire onderstroom een klankbord. De vernietiging van de Belgische Staat en van een regime dat het pluralisme institutionaliseert, werden geïntegreerde doelen. Het integristisch revolutionair sociaal-conservatief nationalisme had zijn zwaartepunt in West-Vlaanderen. Het in 1925 gestichte Katholiek Vlaams Nationaal Verbond was er helemaal door getekend... De Westvlamingen drukten hun stempel op het in 1928 gestichte Algemeen Vlaams Nationaal Verbond dat de katholieke Vlaams-nationalistische partijen overkoepelde” (blz. 622).

„Vele Vlaams-nationalistische mandatarissen kozen meer en meer voor een ‘verrottingsstrategie’. De constructieve weg werd principieel afgewezen omdat hij de vernietiging van België niet dichterbij bracht. Die houding sproot ook voort uit een groeiend principieel antiparlementarisme... De crisis werd acuut toen er een einde kwam aan de electorale expansie van de Vlaams-nationalistische partijen” (blz. 83).

Verdedigers van de democratie als Herman Vos en Hendrik Elias boden ideologisch weerwerk. „Hun pogingen strandden op het ideologisch radicalisme van een fasciserend nationalisme. (Dit) had een heel andere inhoud gekregen. Het was niet langer gericht op de hervorming van de staat (door federalisme), maar op de hervorming van de maatschappij (het parlementair stelsel vervangen door een autoritair corporatisme). Het Vlaams-nationalisme zou zo een hefboom worden voor het fascisme. Men komt tot de constatering dat de ideologische grondslagen waarnaar het VNV werd gemodelleerd, voordien al manifest aanwezig waren in het Vlaams-nationalisme. Waarom heeft de Nieuwe-Ordegezinde vleugel het pleit gewonnen (bij de stichting van het VNV in 1933)? Het antwoord op die vraag kan niet worden gezocht in het al jaren aanslepend ideologisch debat. Evenmin kan een beslissende betekenis worden gegeven aan buitenlandse invloeden die het Vlaams-nationalisme op radicale paden wensten te sturen. Het antwoord moet gezocht worden in de sociale omstandigheden die een fascistisch Vlaams-nationalisme meer groeikansen gaven. De economische crisis met haar verschrikkelijke sociale gevolgen lag er aan ten grondslag” (blz. 623).

Ik meen dat De Wever gelijk heeft dat de oudere auteurs, ikzelf inbegrepen, te weinig gewezen hebben op de economische crisis en de massale werkloosheid die ze meebracht, ter verklaring van de overwinning van de fascistische stroming binnen het nationalisme. Die overwinning was door de stichting van het VNV een feit, ook al bleef er in de schoot van de partij een permanent touwtrekken tussen radicalen en gematigden. Mensen als Borginon en Elias waren inderdaad geen democraten meer, maar gematigden, die de verdere fascisering van de partij afremden, maar toch telkens weer aanvaardden.

Elias was nochtans lange tijd een democraat geweest, die het fascisme krachtig bestreed. In de vrije tribune van het Brusselse maandblad *Les Nouveaux Jours — De Nieuwe Dag. Internationaal Tijdschrift voor Vredesvraagstukken* mengde hij zich in juli 1928 in het debat dat in Vlaams-nationalistische kringen werd gevoerd over het fascisme. Als historicus wees hij erop dat de vrijheden en rechten van de mens bij ons geen import waren van de Franse Revolutie die door rechts verfoeid werd. „Het Germaanse vrijheidsideaal werd hier sterker uitgeleefd dan waar ook en heeft zijn stempel diep in de gemoederen en in de traditie ingeprent: dit negeren ware bij de opbouw van de nieuwe staat uitgaan van een valse basis die de stevigheid van het ganse zou denkbeeldig maken en voor vele jaren de nationale zaak in gevaar kan brengen”.

Vanuit zijn studieverblijf in Italië in 1926-27 kende Elias de praktijk van het fascisme daar, en hij waarschuwde: „Praktisch betekent dit de *Polizeistaat* in dienst van één man... gesneden op het patroon van de *Uebermensch*... Het fascisme roept het van alle daken: het heeft de strijd aangeboden tegen de principes van de Franse omwenteling, het wil de dood van wat het noemt het hatelijk 'demoliberalisme der vrijmetselarij' (*il demoliberalismo massonico*). Dat demoliberalisme is niets anders dan wat ons het nauwst aan het hart ligt: de vrijheid van opinie, van woord, van pers, van vergadering, al deze vrijheden die... de grondslag vormen van ons private en publieke leven. *Welnu die vrijheid bestaat in Italië niet...* zodat het leven in dat land een werkelijke hel is voor wie niet denkt volgens de vastgestelde formules van het fascisme. Daarbij... het is niets anders dan een chauvinistisch imperialisme. Het Italiaanse volk wordt door zijn pers dagelijks opgezweept tot een ziekelijke neurose van overspannen nationale trots die alleen als doel heeft de geesten op te hitsen tot en voor te bereiden op mogelijke conflicten met het buitenland”.

Meer dan vijf jaar later, op 25 februari 1934, wilde Elias samen met Leider De Clercq, een besloten vergadering van bestuursleden van de Antwerpse Frontpartij overhalen om toe te treden tot het VNV. Het spreekt vanzelf dat hij daarbij een zo mild mogelijke voorstelling van het partijprogramma gaf: „De toetreders moeten de rol van de Kerk erkennen. Er moet een concordaat komen tussen Staat en Kerk, waardoor de schoolkwestie zal opgelost worden... Wij willen desnoods een sterke volmachtenregering alhoewel wij dit niet zullen openbaar maken, om geen drang los te maken naar 'sterke' hand, die 'Belgisch' zou zijn, dus tegen ons... Indien wij meester zouden zijn, zouden wij geen macht laten aan de franskiljons — De partijen moeten verdwijnen: eerst de staatskatholieke partij — ook de socialistische zou ineen storten tegenover een Nationaal Syndicalisme”. Wat de leiding van het VNV betreft: „Er is inderdaad een soort 'dictatuur' doch wij stelden onszelf niet aan. Wij zochten de beste onder ons — dat was Staf De Clercq — wij wilden geen ellenlange besprekingen over programma's en hebben dus de knoop doorgehakt — en gaan de harde strijd aan!”

Zowel de aanwezigen als de huidige historici moesten in deze uiteenzetting de *Machtergreifung* in Duitsland herkennen: het concordaat dat op 18 september 1933 officieel was gepubliceerd en dat het verdwijnen van de katholieke *Zentrumspartei* bezegelde, de sterke volmachtenregering, de ineenstorting van de socialistische partij. De vertegenwoordiger van de Frontpartij die Elias van replek moest dienen, vatte zijn betoog raak samen: „Dictatuur. VNV zegt: wij staan daarop, doch wij zeggen het niet naar buiten”; Elias zou daar niet tegen protesteren.⁹

9. L. WILS, *Honderd Jaar Vlaamse Beweging*, dl. 2, 1914-1936, Leuven, 1985, blz. 241-243.

Was Elias' bekering tot het fascisme — al bleef hij dan een gematigde, die binnen de partij afremde vergeleken bij uitgesproken nazi-gezinden als Reimond Tollenaere en Ward Hermans — en de bekering van zoveel anderen een gevolg van de aanslepende economische crisis en de alsmear groeiende werkloosheid? Die zullen ongetwijfeld bij vele kiezers meegespeeld hebben. Maar misschien nog belangrijker was de internationale ontwikkeling. Het parlementaire regime was, na Italië in 1922, in steeds meer Europese landen over de kop gegaan. In Duitsland, onze naaste buur en een grote mogendheid in het hart van Europa, kon het sinds 1930 niet meer functioneren, na een schijnbaar plotse, enorme verkiezingsdoorbraak van Hitlers nazipartij. Sindsdien was het waarschijnlijk dat daar de rechts-autoritaire, revanchistische krachten aan de macht zouden komen. Welnu, het was juist een revanchistisch rechts Duitsland dat de enige reële hoop vormde van de anti-Belgische Vlaams-nationalisten. Hoe kon België anders vernietigd worden, dan door een overwinnend Duitsland in een volgende oorlog?

De Wever ziet, meer dan ik het gedaan heb, in het Vlaams-nationalisme een wil om België te vernietigen. Indien hij gelijk heeft, dan waren de sociaal-economische factoren voor de militanten eerder secundair. Dan was er geen andere mogelijkheid voor het nationalisme dan de democratie te bestrijden waarop België rustte en het bondgenootschap te zoeken van de Duitse *Revolution von rechts*. Vanaf de Duitse verkiezingen van 1930 bestond er een gegronde hoop op een revancheoorlog, en vanaf de *Machtergreifung* in januari 1933 kwam die zichtbaar naderbij. Ook het fascisme op zich was nu niet meer een verafgelegen Middellandse Zee-verschijnsel, maar voor velen „de nieuwe orde”.

Er waren natuurlijk nog andere factoren die een rol speelden, zoals de traditionele opstelling van de kerk tegen de Verlichting en de Franse Revolutie. Bijzonder in het bisdom Brugge, waar sinds Guido Gezelle de vlaamsgezindheid van de geestelijkheid gepaard ging met afgeslotenheid tegenover de moderniteit. En er was de reden die Elias opgaf in de genoemde Antwerpse vergadering van februari 1934: „Wij moeten een eigen programma hebben, dat ons bindt en ons niet toelaat af te vallen naar vroegere Belgische partijen”. Juist omdat de christen-democraten vooral, maar ook de socialisten in Antwerpen, Brabant en Limburg, sociale en democratische actie verbonden met strijdende vlaamsgezindheid, voelden de nationalisten zich verplicht om vooral de christen-democratie en het socialisme te bestrijden. Het autoritair corporatisme leverde daarvoor de wapens.

Nog discussiepunten

Ook bij De Wevers behandeling van de bezettingsjaren heb ik, ondanks grote waardering, enkele twijfels. Hoewel op een aantal plaatsen duidelijk gesteld

wordt dat het Duits Militair Bestuur inzake België geen ander einddoel had dan de SS, komen er toch een aantal passages voor die daarmee strijdig zijn. De bevelhebber Von Falkenhausen en zijn adjunct Reeder hebben het op hun naoorlogs proces natuurlijk anders voorgesteld, en De Wever is mijns inziens op dit punt teveel in het spoor gebleven van het overigens uitstekende werk van Albert De Jonghe. Zo lezen we dat op zeker ogenblik Reeder de SS-concurrent van het VNV, de DeVlag, zou willen *zurückdammen*, dan wanneer het mij net het tegenovergestelde lijkt.¹⁰

Soortgelijke bedenkingen heb ik, waar De Wever spreekt over een „ultimatum” dat Elias in mei 1943 zou gesteld hebben aan het Militaire Bestuur, „want Hendrik Elias dreigde er ondubbelzinnig mee het VNV uit de collaboratie terug te trekken”; vervolgens waar De Wever schrijft dat Elias in augustus van dat jaar „radicaal elke samenwerking afbrak met de SS-instanties. Het is een uniek feit in de Europese bezettingsgeschiedenis”. In het verdere verhaal komt de vaststelling dat Elias’ houding „leidde tot dubbelzinnigheid”.¹¹

Ik vermoed dat De Wever teveel waarde hecht aan latere getuigenissen van Elias, die ten eerste weinig betrouwbaar moesten zijn omdat ze dateren van vijftientig of meer jaren na de feiten, en ten tweede niet anders *konden* zijn dan een zelfverdediging van degene die verantwoordelijk was voor de (tijdelijke) vernietiging van het Vlaams-nationalisme en de rampen die over de aanhangers ervan waren gekomen. Zeker toont De Wever zich herhaaldelijk kritisch tegenover Elias’ latere geschriften; hij merkt ook eens met onderkoelde humor op dat soms „Elias aan een zeker geheugenverlies leed” (blz. 534). Maar elders lees ik tot mijn verbazing: „Wat Elias werkelijk meende, blijkt uit zijn naoorlogse geschriften” (blz. 545). In zijn doctoraatsverhandeling vermeldde De Wever over het naoorlogse archief van Elias, dat hem door Frans Van der Elst werd ter beschikking gesteld: „Het materiaal dat ik er aantrof, behoort tot het belangrijkste wat ik verwerkte”. Het gaat o.m. om een livjige ongepubliceerde studie van Hendrik Elias met als titel *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.¹² Inderdaad wordt naar die „studie” dikwijls verwezen, herhaaldelijk als enige bron en zonder dat er reserves bij gemaakt worden. Werd ze niet overgewaardeerd omdat ze een aanvulling scheen te bieden op het uiterst gedetailleerde werk van De Jonghe? Worden sommige delen van De Wevers werk niet getekend en eventueel wat vertekend door het gebruik van die hoofdbron, ongeveer zoals hij dat gevaar bij Willemssen aanstipte?

Toevallig kunnen we een passage uit de genoemde „studie” van Elias toetsen aan het dagboek van de literator Ernest Claes, dat niet dertig jaar na, maar op

10. Tegenstrijdigheid m.i. onder meer tussen blz. 452 en 458 enerzijds, 545 anderzijds.

11. Vergelijk blz. 530 en 541 met blz. 545-547.

12. B. DE WEVER, „*Vlag, Groet en Leider*”..., blz. XXXII.

de dag van de feiten werd geschreven. Het gaat over de zomer van 1940. Eerst het verhaal van Elias, zoals De Wever het weergeeft (blz. 360-361). „Elias nam ook deel aan vergaderingen van KVV-ers (voormannen van de Katholieke Vlaamse Volkspartij). Hij herinnerde zich een bijeenkomst in Brussel waarop hij samen met Hendrik Borginon overleg pleegde met o.m. Leo Delwaide, Alfons Verbist en Edgar De Bruyne. De vergadering werd voorzeten door Ernest Claes. De katholieke onderhandelaars maakten bezwaren tegen het Grootnederlandse standpunt van het VNV en eisten garanties voor het katholiek onderwijs. De gesprekken verliepen constructief, aldus Elias, totdat Delwaide de deur dichtsloeg met de bedenking dat ze niets wilden of konden ondernemen zonder toestemming van de bisschoppen”.

Nu de gegevens uit het dagboek van Ernest Claes. Op 7 juli 1940 werd er in de landelijke Raad van het Vlaams Oud-Hoogstudentenverbond gesproken over een initiatief (zoals in 1936) om een Vlaams-katholieke concentratie uit te lokken. Claes zette zich daar (op zijn eentje?) achter, bezocht Delwaide, Verbist en Elias, en schreef brieven naar anderen. Op 20 juli vergaderde de landelijke Raad samen met drie parlementsleden van het VNV: H. Elias, G. Romsee en H. Borginon, en drie van de KVV: L. Delwaide, A. Verbist en E. De Bruyne. „Prof. Van de Wijer bedankte mij eerst voor mijn bemoeïingen en vroeg dan of ik de vergadering wou voorzitten. Ik bracht verslag uit over mijn besprekingen en deed er enkele bedenkingen bij: geen partijpolitiek meer, de leiders moeten een ordewoord geven, concentratie is nodig, en dies meer. Dan zetten achtereenvolgens Leon Delwaide, Elias, De Bruyne, Borginon hun standpunt uiteen inzake Grootnederland en Federaal België. Op die beide punten kwamen ze dicht bij mekaar, maar senator De Bruyne vond, met instemming van de anderen (de andere KVV'ers? L.W.) dat niet alleen een formule moest gevonden worden wat de politieke kant van de concentratie betreft, maar ook op het stuk van onderwijsvrijheid, katholieke scholen, cultuuraangelegenheden, sociale vraagstukken en zo meer. Inzake federatie, met Walen of zonder Walen, gaf hij bepalingen waaruit duidelijk bleek dat hij in de grond geen concentratie verlangde of deze niet mogelijk oordeelde. Ten slotte zei hij tegen Elias: 'U vraagt van ons dat we heel uw standpunt zouden overnemen!' Eigenlijk was dat enigszins waar: de VNV-ers hebben trouwens al een vast programma, de KVV-ers hebben dat niet. Ze zijn uiteengeslagen door Limoges en door de gevolgde politiek in de laatste jaren was hun programma niet meer 'zichtbaar'. Dan ben ik opgestaan en heb gezegd: 'Mijne heren, concentratie onder katholieke Vlamingen, zelfs in deze tragische tijden, blijkt dus niet mogelijk. We gaan niet meer langer onze tijd verliezen. De vergadering is geheven. Bovendien geef ik mijn ontslag als lid van de centrale Raad van het Verbond'”.¹³ De gematigde nationalist Claes zou weldra publiek toetreden tot

13. *Uit de dagboeken van Ernest Claes*, Leuven, 1981, blz. 123-127.

de eenheidsbeweging onder leiding van het VNV. De KVV-ers waren blijkbaar akkoord gegaan met een cultureel Grootnederland en met een federaal België, mits waarborgen voor hun religieuze en sociale vrijheid, maar niet met een totalitair regime dat Vlaanderen van Wallonië zou scheiden.

Al zou ik hier en daar De Wevers *Greep naar de macht* anders willen geschreven zien, dat doet weinig af van mijn grote waardering voor dit omvangrijk standaardwerk. Samen met de biografie over *Staf De Clercq*, die er een voorstudie van vormt, is het ook baanbrekend te noemen. Ik ben blij dat het, dank zij een lage prijs, voor het grote publiek toegankelijk is. En dat in een heel keurige uitvoering.